

---

# Prilog poznavanju Klovićevih minijatura

Ivana Prijatelj Pavičić

Fakultet za prirodoslovno-matematičke znanosti i odgojna područja,  
Split

Izvorni znanstveni rad - UDK 75 Klarić, J.  
75.05 (497.5)

16. lipnja 1996.

*Autorica analizira povezanost teološkog komentara kardinala Marina Grimanija i ilustracija Julija Klovića u rukopisu Komentar Poslanica sv. Pavla (1534.-1538.) u Soane's Museum u Londonu.*

*Inter omnia liberalium artium maxima, que doctrinarum genera eas disciplinas ceteris omnibus praestare putamus quae veritates facili invenire et inventam posunt uberiori quadam et rerum et sententiarum copia declarare. Nam cum uniuscuiusque scientie, veritatem veteres sapienter quidem pro fine constitueret...(...)... et haec Sacra Theologia appellatur...* iz Komentara Poslanice sv. Pavla Rimljanima kardinala M. Grimanija (fol. 1), Soane's Museum, London.

U povijesti umjetnosti Marino Grimani poznat je kao jedan od dvojice najvažnijih mecena velikoga hrvatskog minijaturista Julija Klovića. Slavni Schiavone, taj naš "Michelangelo minijature", za svojeg je venecijanskog dobročinitelja oslikao dva danas diljem svijeta poznata londonska rukopisa - tzv. Časoslov Stuard de Rothesay, koji se čuva u British Museumu, i Komentar Poslanica sv. Pavla apostola, danas u Soane's Museumu.

Klovićeve minijature koje krase Grimanijeve rukopise izraz su ne samo njegova umjetničkog i teološkog obrazo-

vanja, već i osebujne, izrazito bogate kulture njegova mecene, koji je bio akvilejski patrijarh i papin ambasador u Perugi. One nisu tek puko uprizorenje zadanih motiva časoslova ili poslanica sv. Pavla, već u njima prepoznajemo i Grimanijeve teološke komentare.

Posebno je u tome smislu zanimljiv figurativni jezik,<sup>1</sup> osobito alegorije koje slika Klović na stranicama Komentara poslanice sv. Pavla Rimljanina.

<sup>1</sup> Riječ je o višestoljetnoj četverosmislenoj crkvenoj tradiciji čitanja i tumačenja Svetoga pisma, i kršćanskoj alegorezi, njezinu sastavnom dijelu. Kršćanska alegorija pokazuje da su događaji iz Starog zavjeta prefiguracija onih iz Novog i obrnuto. Odnos tih događaja promatra se u kontekstu povijesti spasenja. Alegorija u kojoj je jedan povijesni događaj simbol drugoga događaja (iz svete povijesti) zove se "alegorija u djelima" (allegoria in factis). O kršćanskoj alegorezi v. A. Zlatar, Alegorija figura, tumačenje, vrsta u zborniku Tropi i figure, Zagreb, 1995., str. 271.

Minijature Julija Klovića u Komentaru poslanice sv. Pavla Rimljanima (datiran između g. 1534. i 1537-38.),<sup>2</sup> ilustracija su Grimanijeva teološkog tumačenja Pavlovih tekstova. Nuncij pape Pavla III. u svojem komentaru poslanica interpretira svečeve najslavnije misli potcrtavajući ključne motive iz njegova života i djela, a Klović ilustracijom naglašava odabrana poglavlja iz tog komentara.

U uvodu vlastitog predgovora, na samom početku knjige (fol. 1), Grimani naglašava ulogu apostola u širenju Božje riječi.<sup>3</sup> Posebno ističe važnost djela sv. Pavla, naročito tri epistole Rimljanima, Korinćanima i Galaćanima, - u kojima je riječ o ulozi Krista u spasenju čovječanstva. Ključni problem poslanica je kako zaslužiti oprost i preći iz stanja grijeha u stanje milosti. Odgovor prvog apostola jest da se oprost i spas zaslužuju vjerom. U tekstu prvog poglavlja (Capitulum primum) i njemu pripadajućim ilustracijama, (fol. 8 i 9), Grimani pokazuje da je najbolji primjer dao sv. Pavao vlastitim životom, koji je obrađenjem i širenjem kršćanstva zaslužio oprost. Tako u tekstu (fol. 9) kardinal komentira konverziju sv. Pavla i djela koja je svetac načinio nakon toga *“PAVLVS Scripturus beatus Paulus Romanis more eorum. qui Epistolas scribere consueuerunt. cum absentibus loquantur, nomen i suum praeposuit, quod SC in caeteris alijis suis Epistolis. praeterque in illa, quam ex Vrbe ad Hebreos destinavit, visus est obserauiss SC qui se ideo Paulum appellauit cum ante illius conversionem Saulus apud hebreos nominaretur ut qui gentium a Deo esset praeceptbr institutus nomine etiam carum uteretur. ut cum professione noua fidei, nono quoque nomine appellaretur, uel pp Paulu Sergium Cypri Proconsulem ab eo conuersum. ipsius nomen susceperit, cum solum post illius conversionem e non antem in actib. Aposolorum huius nominis appellatione eum usum fuisse inueniamus.”*<sup>4</sup>

Na susjednoj stranici (fol. 8) Klović je u centru naslikao spomenut u scenu obraćenja, u pozadini koje se naslućuje panorama Rima. Na donjoj margini stranice prikazao je mučeničku smrt sv. Stjepana, zlodjelo koje je skrivio Pavao dok je bio rimski vojnik. Ulogu sv. Pavla u širenju kršćanske misli predočio je minijaturist u prizoru Propovijedi Atenjanima, koju je smjestio na lijevu stranu okvira.<sup>5</sup>

Na idućoj stranici (fol. 9) Klović je pokušao predočiti vodeću misao poslanica da spasenje i otkupljenje kršćanin može postići zahvaljujući trima teološkim vrlinama, koje su darovi Duha Svetog. U središnjem polju stranice nalaze se alegorijski prikazi Vjere i Nade. Ljubav, treća i, po sv. Pavlu, najvažnija vrлина, predstavljena je, kako je to bilo i uobičajeno u humanizmu u liku nage Venere na prethodnoj stranici (fol. 8), lijevo od scene preobraćenja. Stilski Klovićeva Venera podsjeća na poznatu Venus Felix iz Vatikanskih muzeja, koja se nekad nalazila u vrtu rimskog Belvederea. Njoj simetrično na fol. 9 naslikan je lik boga rata Marsa. Riječ je o standardnom obliku predočavanja teme ljubavi s pomoću mita o Veneri koja pobjeđuje Marsa.

Raščlanjujući simboliku motiva na dvjema susjednim stranicama (8 i 9), prepoznat ćemo interpretativne po-

stupke kršćanske alegoreze, pa i onaj krajnji, anagogijski smisao, koji dovodi u vezu kršćansko obraćenje i povijest spasenja. S njim valja povezati i motiv Sv. Trojstva na gornjem rubu okvira minijature na fol. 8. U danome kontekstu možemo ga interpretirati kao asocijaciju na sudbinu kršćanina na Posljednjem sudu.

Zanimljivo je da na fol. 9 nalazimo čak tri motiva koji ističu lik kardinala komentatora. Kao prvo, na sredini gornje trake okvira, na samome vrhu stranice u zlatnom položenu ovalu prikazan je neki kardinal u radnoj sobi (možda sam Grimani) kako piše tekst okružen drugim svećenicima. Oval je obrubljen motivom dviju golubica koje nose traku s natpisom “simplices”, što je očigledna aluzija na prvi dio Grimanijeva gesla “jednostavan kao golubica, razborit kao zmaj”. Na sredini donjeg pojasa okvira smješten je okrugli medaljon u kojem su prikazani anđeli (putti) koji pridržavaju kardinalov grb. Taj medaljon podržavaju heraldički suprostavljeni zmajevi, koji nose traku s natpisom “prudentes”, što aludira na drugi dio kardinalova gesla. Portret akvilejskog patrijarha nalazi se na sredini desne trake oslikanog okvira stranice. Tako se kardinal Grimani dao trostruko ovjekovječiti slikom uza svoj teološki traktat.

Kada je riječ o ikonografiji komentara Poslanica sv. Pavla, posebnu pažnju valja obratiti na veze između Grimanijeva Komentar i dviju Klovićevih minijatura u Louvreu u Parizu, za koje se pretpostavlja da su trebale pripadati istom rukopisu.

Temu preobraćenja rimskoga prokonzula Paola Sergija prikazano na minijaturi “Sv. Pavao osljepljuje Elimu”<sup>6</sup> kardinal obrađuje u svojem traktatu na fol. 9. Zanimljivo je upozoriti na dva detalja pariške kompozicije. Kao prvo, spomenula bih da dosad nisu bili prepoznati heraldički simboli kardinala Grimanija na toj minijaturi. Rimski prokonzul sjedi ispod niše ukrašene figurama dviju polugolih krilatih žena i granama palme i masline. Kao drugo,

<sup>2</sup> M. Cionini Visani, Un itinerario nel manierismo italiano Giulio Clovio (1), Arte Veneta XXV, Venezia, 1971, str. 114-119 i ista, Julije Klović, Zagreb, 1977. Autorica je publicirala one stranice rukopisa na kojima se nalaze Klovićeve minijature. Na njima je tek dio teksta komentara kardinala Grimanija na osnovi kojeg sam pokušala utvrditi povezanost ilustracija i kardinalovih teoloških analiza. Za potpunu obradu tog pitanja trebalo bi imati uvid u cjelokupni tekst komentara. Tu bi se, zasigurno, mogao pronaći odgovor na pitanje podrijetla još nekih motiva koji se pojavljuju u minijaturama rukopisa.

<sup>3</sup> Početak predgovora (praefatio) glasi “Cum varias nationes ac gentes Apostoli praedicationibus suis collegissent easque in unius fidei societatem coegissent. Plurimi eorum qui fide. Christi susceperant maximis inter se contentionibus certare coeperunt et relicta illa sanctissima Apostolorum doctrina ad nouas opiniones non sine magno fidei detrimento se contulerunt...” Fol. 1 i stranicu s citiranim predgovorom publicirala je M. Cionini Visani, (1977.) str. 34.

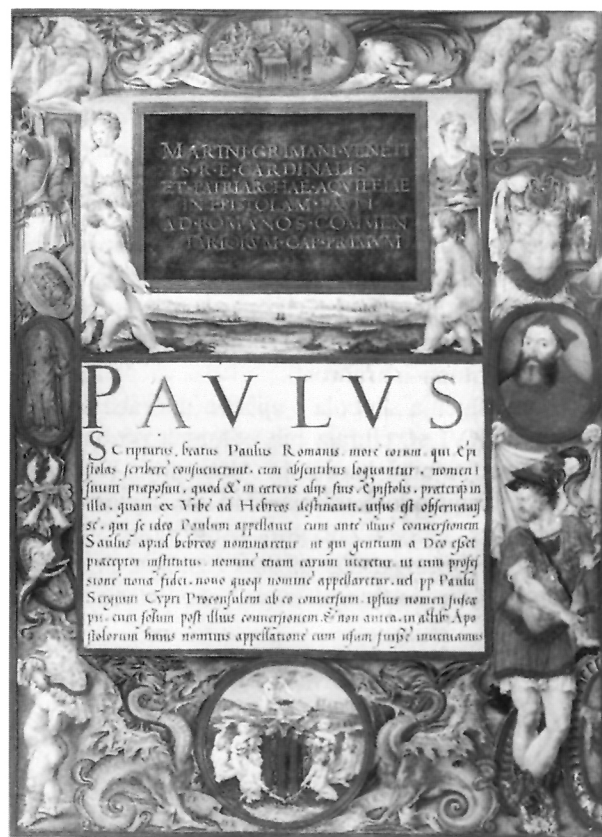
<sup>4</sup> O fol. 9 M. Cionini Visani, (1977.), str. 35.

<sup>5</sup> O fol. 8 ibid, str. 37.

<sup>6</sup> O minijaturi “Sv. Pavao osljepljuje Elimu” v. M. Cionini Visani, n. dj. (1971.), str. 131 i n. dj. (1977.), str. 98.



1. *Obraćenje sv. Pavla, fol. 8, Komentar poslanice sv. Pavla, Soane's Museum, London*



2. *Alegorije Vjere i Nade, Mars i drugi motivi, fol. 9, Komentar poslanice sv. Pavla, Soane's Museum, London*  
3. *Tri teološke vrline, Louvre, Pariz*

htjela bih istaknuti da se na objema pariškim minijaturama ponavljaju likovi muškaraca u pratnji sv. Pavla, poput muškarca u oker haljini, golobradog mlađega čovjeka s turbanom i čovjeka s plavom kapom.

Minijatura "Tri teološke vrline",<sup>7</sup> u Louvreu prikaz je temeljne Pavlove ideje kako je Ljubav najveća teološka vrлина, i nadvisuje Nadu i Vjeru. Napokon, i svečeva himna u Poslanici Rimljanima završava mišlju "Sada ostaje vjera, ufanje i nada, to troje, ali najveća među njima ljubav"; Klović je Ljubav na priškoj minijaturi prikazao kao Caritas, (s troje djece) upravo kako je opisuje Pavao u svojoj glasovitoj himni, "Ljubav je strpljiva, ona je dobrotiva".

Na minijaturi u prvome planu dominiraju Grimanijevi heraldički motivi. Dva muškarca drže štitove na kojima su prikazani u ovalima likovi golubica i zmajeva koji nose trake sa spomenutim citatima iz kardinalova gesla, a u sredini ovjenčana krilata Nika drži ploču na kojoj je kardinalov grb. Jasno se uočava da minijatura nije trebala veličati samo misli sv. Pavla, već i onoga koji je napisao traktat o prvom apostolu kršćanske crkve. Tako što sasvim je uobičajeno za oslikane rukopise u XVI. stoljeću koji su uvijek obilovali aluzijama na naručitelje.

Osim tih prikaza triju teoloških vrlina, u minijaturama Komentara Poslanice sv. Pavla nalazimo aluzije i na četiri kardinalne krjeposti. Poznata misao iz Božje države Sv. Augustina sigurno je bila dobro znana kardinalu Grima-



niju: "... krjepost nije drugo doli ljubiti ono što treba ljubiti, razboritost je to izabrati, hrabrost je ne biti u tome lišen nepravilika, umjetnost je okaniti se zamamnosti, pravednost je osloboditi se osjećaja oholosti"<sup>8</sup> Veliki crkveni naučitelj iz Male Azije identificirao je krjepost i ljubav, dokazujući da četiri kardinalne krjeposti nisu drugo nego četiri različita modaliteta same ljubavi.

Njihove simbole možemo prepoznati na okviru fol. 1 i na stranici s predgovorom. Uz znak Duha svetoga, lik golubice, tu su Minervina i lavlja glava, tri Gracije, mudra djevoja s posudom ulja, koji bi se mogli interpretirati kao znakovi razboritosti i hrabrosti.

Glede pojašnjenja simbola i njihove uporabe u likovnim umjetnostima XVI st. citirala bih odlomak poznatog pisma Annibala Cara, tajnika kardinala Alessandra Farnesea, fra Onofriju Panviniju od 15. sibnja 1565., u kojem objašnjava program fresaka Taddea Zuccarija u Capraroli: "*Ed in uno di questi farei un serpe che mostra l'astuzia, la solerizia e la prudenza della contemplazione, che perciò fu dato a*

*Minerva. Nell'altro, un passero solitario; che col nome stesso significa solitudine; nel terzo, un nitticorace, o guto o civetta che sia, che ancor essa e dedicata a Minerva, per esser uccello notturno, e significativo degli studi. Nel quarto farei un eritaco, uccello tanto solitario, che di lui si scrive che non se ne ritrovano mai due in un bosco medesimo...*"<sup>9</sup>

Ovaj citat iz pera vodećeg intelektualca na dvoru Farnese pokazuje nam kako one raznorodne ptice naslikane na fol. 1 Grimanijeva Komentara - vrapce, golubice, pijevce, tetrijebe i druge - možemo shvatiti kao simbole koji predstavljaju stanje duha i kontemplacije. U istom se pismu kao simboli samoće, kontempacije, uzvišenog duha, visine i jasnoće koncepta, razuma, razboritosti, sposobnosti dedukcije, navode i drugi motivi, poput krilatog Pegaza kojeg jašu muze, grifona, slona, orla koji otima Ganimeda, feniksa. Njihov se izbor - prema Caru - prepušta slikarskoj invenciji: "*pure e bene d'ammonirlo, se gli paresse d'accomodarvi in alcuni loghi, come per grottesche, istrumenti da solitari e studiosi; come sfere, astrolabi, armille, quadranti, seste, squadre, livelle, busole, lauri, mirti, ellere, tane, cappellette, romitori e simili novelle...*"<sup>10</sup>

Iznesene komparacije pokazuju da Klovićevo remek-djelo radeno za kardinala Grimanija možemo shvatiti tek ako ga promatramo u danim povijesnim okolnostima u kojima je nastalo i kroza sva tri aspekta koji u njemu dominiraju - koncepciju povijesti spasenja, te apologetsku i dogmatsku komponentu njegova sadržaja. Tek u tome svjetlu postaju jasne figure analogije i alegorije koje se pojavljuju na opisanim minijaturama.

<sup>7</sup> O minijaturi Tri teološke vrline v. M. Cionini Visani, n. dj. (1971.), str. 126 i n. dj. (1977.), str. 101.

<sup>8</sup> A. Trape - R. Russel - S. Cotta, Uvod u knjizi Aurelije Augustin, O Božjoj državi, svezak prvi, Zagreb, 1995., str. CXXVII.

<sup>9</sup> E. H. Gombrich, Immagini simboliche, Torino, 1978., str. 36-37.

<sup>10</sup> Isto

Ivana Prijatelj Pavičić

#### KLOVIĆ'S MINIATURES IN THE COMMENTARY TO ST PAUL'S EPISTLE

In the light of Christian alegoresis, dogmatics and apologetics the author discusses the allegorical motifs in the miniatures of the manuscript of the Commentary to St Paul's Epistle painted by the greatest Croatian miniaturist Julije Klović for his patron Cardinal Marino Grimaldi (1534-1538). The manuscript is now in Soane's Museum in London. The miniatures are illustrations - in the full sense of the word - of Grimani's written theological commentary, a visual and artistic interpretation of his theses. In the texts and illustrations Grimani - the patriarch of Aquileia and Papal Ambassador in Perugia - wished to show that Saint Paul's entire life could be seen as proof of the importance of the three cardinal and four theological virtues necessary for the salvation of every Christian.